

10.33537/sobild.2022.13.2.16

Makale Bilgisi

Gönderildiği tarih: 14-03-2022
Kabul edildiği tarih: 09-06-2022
Yayınlanma tarihi: 30-06-2022

Article Info

Date submitted: 14-03-2022
Date accepted: 09-06-2022
Date published: 30-06-2022

ÇEVİRİ ÜZERİNE SÖYLEM ÜRETMEK İLE ÇEVİRİYİ UYGULAMAK ARASINDA: ÇEVİRİ ALANINDA BİLGİ KAZANIMININ SEÇENEKLERİ ÜZERİNE BİLİMKURAMSAL BİR SORGULAMA

*PRODUCING DISCOURSE ON TRANSLATION VS APPLYING
TRANSLATION: AN EPISTEMOLOGICAL QUESTIONING ON
OPTIONS FOR KNOWLEDGE ACQUISITION IN THE FIELD
OF TRANSLATION*

Rahman AKALIN

Doç. Dr., Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi,
Mütercim-Tercümanlık Bölümü, rahmanakalin@trakya.edu.tr

Anahtar sözcükler

Çeviri Kuramı; Çeviri Eylemi;
Çeviribilim; Bilgi; Bilgi Kazanımı

Keywords

Translation Theory; Translation
Act; Translation Studies;
Knowledge; Knowledge
acquisition

Öz

Herhangi bir konuda söylem üretmek, söylemi ortaya atanın eylemin içinde olmasını gerektirmemektedir. Keza bir eylem ortaya koymak, eylemi ortaya koyanın belli bir söylemin içinde olmasını gerektirmemektedir. Çeviri alanında öteden beri var olduğu savunulan kuram ile uygulama arasındaki ilişkisizlik durumu gerçekten bir sorun mudur yoksa bir olgu olarak çeviri, bu beklentiyi boşa mı çıkarmaktadır? Çeviri kuramcılarını, özünde bir etkinlik olan çeviriyi olgu düzeyine taşıyıp belli yasalılıkları, diyesi çevirinin doğasını / gerçekliğini anlamaya çalışıp bunları somut modellerde göstermeyi hedeflerken, çeviri uygulayıcıları, daha somut bir söyleyişle çeviri yapanlar, kendilerini kabul edilebilir çeviri çıktılarına götüren yöntem ve stratejileri izleyerek bir iş icra etmektedirler. Başka bir anlatımla çeviri, bir araştırma nesnesi olarak bir araştırma alanının konusu iken, diğer yandan bir uygulama olarak deneyim alanının bir konusudur. Bu çalışmada bilim yapma gelenekleri ve akıl yürütme tarzı açısından bilgi, bilginin kaynağı konuları açıklanmaya çalışılmış, bu konu alanları çeviri odaklı araştırma alanı açısından değerlendirilmiştir. Bu çalışmadaki başka bir hedef olarak iki ayrı dinamik alan olarak değerlendirilebilecek çeviri kuramı ve çeviri uygulaması arasındaki farklar, çeviri kuramcılarının söylemleri ve çeşitli çevirmenlerin eylemleri düzeyinde sorunsallaştırılmıştır. Deneyim alanından gelen çeviri odaklı görüşlerin değerlendirilmesinde ise Ülker İnce ve Fuat Sevimay'ın görüşlerinden yararlanılmıştır. Son tahlilde çeviri-kuramsal söylem ile çevirmen eylemi alanlarının 'çeviri' odaklı bilgi kazanımındaki yerleri ve etki alanları değerlendirilmiştir.

Abstract

Producing a discourse on any subject does not require the speaker of the discourse to be in the action. Likewise, putting forward an action does not require that the person presenting the action be in a certain discourse. Is the unrelatedness between theory and practice, which has been claimed to exist for a long time in the field of translation, really a problem or does translation as a phenomenon fail this expectation? While translation theorists take translation, which is an activity in its essence, to the level of fact and try to understand certain laws, namely the nature / reality of translation, and aim to show them in concrete models, translation practitioners, in a more concrete way, translators, do business by following the methods and strategies that lead them to acceptable translation outputs. In other words, while translation is the subject of a research field as a research object, on the other hand, it is a subject of the field of experience as a practice. In this study, knowledge and source of knowledge were tried to be explained in terms of science traditions and reasoning style, and these subject areas were evaluated in terms of translation-oriented research. As another goal of this study, the differences between translation theory and translation practice, which can be considered as two separate dynamic fields, are problematized at the level of the discourses of translation theorists and the actions of various translators. The views of Ülker İnce and Fuat Sevimay were benefitted to evaluate the translation-oriented views from the field of experience. In the final analysis, the places and influences of translation-theoretical discourse and translator action in 'translation'-oriented knowledge acquisition were evaluated.

Giriş

İnsan, doğası gereği bilmeyi ister. Doğaya hükmetmek (biçim vermek) için akla gereksinim duyan insan ilgisini dışsal olana yönlendirir. Nesne olarak karşısına aldığı doğa ya da doğanın da bir parçası olarak insan, bilmeye aracılık eden araştırmanın bir konusu veya malzemesi olur. Peki bilgi denen ve bu şekilde içeriklenen kavramın doğası bize neyi göstermektedir? Diğer yandan bilgiye ulaşmada akıl mı deneyim mi önceliklidir? İnsanoğlu bilgiye bu anlamda erişmede çeşitli yolları denemiş ve bilim kurumunu, süreç içerisinde bu bilme veya bilgiyi arama sürecinde aracı kılmıştır. İnsanın bilgiyi kavrayış biçimindeki değişiklikler, bilim yapma anlayışlarını değiştirerek bir paradigma değişimine neden olmuş ve bilimsel araştırma yöntemlerinde deneyimi, yorumu, sezgiyi mazur gören yaklaşım biçimleri özellikle sosyal bilimlerde kendilerine yer bulmuşlardır.

Konu çeviri odaklı değerlendirildiğinde çeviribilim içerisinde özellikle son yıllarda post-pozitivist olarak değerlendirilebilecek 'feminizm, yorumbilim veya etnometodoloji merkezli' okumalar görülebilmektedir. Diğer yandan çeviri odaklı bilgi kazanımı açısından akıl yürütme nasıl işletilmektedir? Çeviri odaklı söylem ile eylem arasında doğrulayıcı, tamamlayıcı bir ilişki biçimi var mıdır? Çeviri odaklı kuramsallaşmada gözlem ve betimlemenin yeri nedir, bu noktada deneyimin bir rolü veya yeri olabilir mi? Bu sorular, çalışma konusunun bilim-kuramsal ve betimleyici açıdan işlenişinde yanıt arayışında meşgul olunan temel sorulardandır.

Bilim öncesi dönemden itibaren insanlar elbette 'çeviri' olgusunu anlamaya, onun doğasını aydınlatmaya çalışmışlardır. Bunu kimi zaman kendi çeviri eylemlerini gerekçelendirmek için (örn. Cicero, 1942, örn. Luther, 1963), kimi zaman başarılı / nitelikli çeviri ürünlerini ortaya koyabilmenin öncül ve ölçütlerini ortaya koyabilmek için (örn. Newmark, 1988, örn. Toury, 1995), kimi zaman da kılıfsal bir katkı veya yönlendirme kaygısı taşımaksızın kompleks çeviri olgusunu alt olgu kümeleri ile birlikte betimlemek ve kavramak için (örn. Schäffner, 2000, örn. İşcen, 2002) yapmışlardır. Tüm bu düşünme, akıl yürütme ve araştırmalardan meydana gelen sorgulamalar, bugün 'çeviri kuramı' olarak adlandırabilecek kümeyi ya da 'çeviribilim' olarak adlandırılan ve bağımsız bir disiplin olarak tanımlanan araştırma alanını oluşturmaktadır. İster bilim öncesi dönemde olsun isterse bugün soru ve sorgulamalarımıza eşlik eden bilim çatısı altında olsun araştıran, sorgulayan öznenin peşinde olduğu nesnenin bilgisi 'çeviri'ye dair bilgidir. İster çeviri yönetsel yönelimli, isterse kuramsal bilgi olsun, eğer 'çeviribilim' çatısı altında değerlendiriliyorsa, bilginin 'çeviri' odaklı olarak öznel

arası; nesnel olması beklentisi kendiliğinden anlaşılır bir durumdur. Bu beklenti, bu bağlamda bilginin doğası, kaynağı ve bilgiye ulaşma ile ilgili bir tartışma yürütmeyi haklı çıkarmakta ve gerektirmektedir.

Bilginin Doğası Üzerine

Bilginin ne olup ne olmadığı ya da bilmenin ne olduğuna ilişkin görüşler, öteden beri felsefe alanı içerisinde ortaya atılmıştır. Ontoloji ile birlikte felsefenin temel alanlarından biri sayılan epistemoloji, süreç içinde bilgi felsefesi halini alarak bu temel soru veya sorgulamaya ilişkin yanıt arayışında olan bir çalışma alanıdır. Akkaya'ya (2019: 27) göre "*bilgi felsefesi, bilgiyi ele alırken bilen ve bilinen gerçekliğine vurgu yapar. Bilenin, öznenin ya da Batı dillerindeki karşılığıyla süjenin, bilinen yani eş deyişle nesnenin veya aynı anlama gelmek üzere objenin ilişkisinden yeni bir olgu ortaya çıkar. Bu olgu bilgi terimiyle karşılanmaktadır*". Temel bilim yapma istenci açısından söylenirse araştıran özne ile araştırılan nesne arasındaki ilişkide süreç, 'bilgi' biçiminde ortaya konan bir sonucu ya da ürünü doğurur.

Cevizci'ye (2020: 15) göre benzer biçimde "*bilginin kurucu öğelerini oluşturan [...] üç temel unsurdan birincisi, bilginin öznesi olarak bilen zihin, ikincisi bilginin konusu ya da nesnesi olan şey ve nihayet bu ikisi arasındaki ilişkinin ürünü olan şey olarak bilgidir*". Burada öznenin bilme sürecinde zihin görünümünü aldığı, diğer taraftan zihin ile bilginin konusu olan şey arasındaki ilişkiden doğan bilginin kendisinin de nesne ile birlikte bilgiye dahil olduğu savlanmaktadır. Bu anlamda bilginin inşa edilen bir bütün olduğu ifade edilebilir.

Bir bütün olarak bilginin ortaya çıkması için merakın, bilme arzusunun bulunması gerekir. Yani merak ve bilme arzusu ile bilmenin peşinde olan insan, dünya ile bir etkileşime girer. Bu etkileşim özne ile nesneyi karşılaştırmakta, hatta karşılaştırmaktadır. Bu diyalektik bağlamı içerisinde bilgiyi arayış temel felsefi yönelimler açısından bir karşılaşmayı kendi içerisinde barındırmaktadır. Bu kapsamda felsefenin en temel sorunu olan bilgi sorunu "*bir özne-nesne karşıtlığı içinde belirir ve bu karşıtlık içinde çözümünü arar. [...] Bilginin ruhbilimsel kaynağı elbette insanın dünya karşısındaki merakıdır, ancak gerçek anlamda bilgiyi yaratan ve geliştiren şey insanın dünyayı daha yaşanılır kılma istemi ve buna göre insan yaşamının çeşitlilenmesi, giderek karmaşıklaşmasıdır*" (Timuçin, 2019: 71). İnsan, dünyayı yaşanılır kılma istencine dayalı olarak bilgiye ihtiyaç duysa da, 'gerek düşün tarihi gerekse kökenini düşünceden alan bilim tarihi, bilgiyi çeşitlendirmiştir. Bu çeşitlendirme bir taraftan bilgiyi saydamlaştırıp onun sunulabilir bir içerik haline gelmesine zemin hazırlayacak bilim kategorilerini ortaya çıkarırken¹ (Tekeli ve diğerleri,

¹ Tekeli ve diğerleri (2001), Yakınçağdaki bilim faaliyetlerini anlatırken, kökenini esasen felsefeden alan sistemli düşünmenin 19. Yüzyıla birlikte ayrı ayrı bilim kategorilerine evrildiğine göndermede bulunmaktadır. Onlara göre (2001: 377-378) "bilimlerle felsefenin birbirlerinden kesin sınırlarla ayrıldığı bu yüzyılda, bilimlerde uzmanlaşmanın başladığı ve

bilgi üretiminin ivmesinin inanılmayacak boyutlarda arttığı görülmektedir. Artık daha önceki devirlerde olduğu gibi bilimin bütün sahalarının bilinmesinin ve hatta tanınmasının imkânı kalmamış, bilim adamları öğrenmeye ve araştırma faaliyetlerini bir ya da birkaç saha ile sınırlandırmaya başlamışlardır".

2001, 377-378) öte taraftan olgusal gerçeklerin aranması, doğru bilginin nasıl tanımlanacağı ve bilgi dediğimiz kümelerin temel ölçütleri ile ilgili tartışmaları şekillendirmiştir.

Bilgi Kazanımı

Bilmek üzere karşısına bir olgu ya da olayı alan insanoğluna bu keşif sürecinde önce diğer tüm alanların kendisinden kökenlendiği felsefe eşlik etmiştir. Bu anlamda nakli bilimlerin karşısına bir seçenek olarak akli da koyan insan, akıl yürütmeyi nesnelere bilgisine ermek için işletmiş ve bilme arzusu, süreç içinde ayrı ayrı kategorilere ayrılan bilim dalları düzleminde bilim faaliyetini ortaya koymuştur.

Bilgiye erme konusunda felsefe tarihinde iki karşıt görüşün ortaya konduğunu ifade eden Timuçin'e (2019: 71) göre "Platon ve öbür ülkücüler doğuştan gelen bilgilerin varlığını savundular. Aristoteles ve öbür gerçekçilerse bilginin tümüyle dünya deneyleriyle, duyu organları aracılığıyla yani sonradan elde edildiğini savundular". Bu durum, bilgi felsefesi açısından temel bir anlayış farkını ortaya koymaktadır. Ancak daha sonra bu ikili tutum alış, daha da derinleşmiş ve bilginin kaynağı konusunda daha farklı yaklaşımları da beraberinde getirmiştir. Bilginin kaynağına ilişkin soruların çeşitlenmesine ilişkin Cevizci şu yön belirleyici saptamayı yapmaktadır:

"Bilginin kaynağı probleminde sorulan en temel soru, bilginin akla mı dayandığı, yoksa deneyimin ürünü mü olduğu veya hem akıl ve hem de deneyimin işbirliğinin eseri olan bir şeyi mi temsil ettiği yoksa deneyim ve akıl dışında sezgi gibi üçüncü bir bilgi türünün daha mı bulunduğu sorusudur. Burada aynı bağlamda gündeme gelen bir diğer soru da insanın bilgide kendisine dışsal gerçeklikleri sadece yansıttığı mı yoksa yansıtmak yerine inşa mı ettiği sorusudur. Bu sorulara verilen yanıtlara bağlı olarak, burada beş ana konum söz konusu olur" (Cevizci 2020: 68).

Bu beş ana konum "akılcılık, deneyimcilik, sentezci yaklaşım, sezgicilik, inşaçılık" (a.g.e) biçiminde ifade edilebilir ve bu konumlar, günümüze gelene kadar bilim yapma anlayışını da bir biçimde ve belli ölçüde belirlemiştir. Bu konumlar daha önce sözünü ettiğimiz bilgide özne-nesne karşılaşmasının bir sonucu olarak görülüp değerlendirilebilir. Bu karşıtlığın özellikle Bacon ile birlikte aşıldığı savlanabilir. Timuçin (2019: 76) göre "... özellikle Bacon'la birlikte özne-nesne karşıtlığı yumuşatılmış, bilim adamları ve felsefe adamları giderek bir özne-nesne bütünlüğü kavrayışına yönelmişlerdir. Yeni

anlayışta bu iki öge birbirinin tümleyeni, bilgi de bu iki ögenin ortak yapımı olarak ortaya konur".

Bu bağlamda bilim paradigmaları açısından pozitivist yaklaşımdan post-pozitivist yaklaşımlara doğru geçişler, vazgeçişler söz konusu olmuştur, özellikle sosyal bilimlerdeki bilgi kazanımı gereksinimlerine koşut olarak fenomenolojik, hermeneutik ve etnomedolojik yaklaşımlar kendilerine yer bulmaktadır. Diğer yandan bilgide özne-nesne karşılaşmasını aşacak biçimde tasarımdan tekil örneklerle giden yaklaşım ile tekil örneklerden tasarımlara varan yaklaşım bir arada değerlendirilmekte, bilgi kazanımında tasarım kadar sezgi ve deneyimler de öncelenmektedir.

Bilim Faaliyeti ve Akıl Yürütme

Henüz bilim kurumunun soru ve sorgulamalarımıza eşlik etmediği dönemlerden beri 'çeviri'ye dair ortaya atılan görüşlerde bir olgu olarak 'çeviri'ye dair çeşitli yönler saklı olsa da bugün bir bilgi, bilgi olmağın çeşitli ölçütlerine göre doğru ve gerçeğe uygun sayılmaktadır. Akkaya (2018: 37) bir bilginin doğruluk ölçütlerine ilişkin şu saptamalarda bulunmaktadır: 'Nesneye dair söylenenin, nesnenin doğasıyla uyumlu olması, bir bilginin, bilgi nesnesine ilişkin açıklamasının, söz konusu alan dışındaki bilgilerle de tutarlı olması, bilginin, hiçbir konuda kuşku bırakmayacak biçimde formüle edilmesi, bir bilginin pratikte bir anlam ve öneme sahip olması, insana ve topluma yarar ve başarı getirmesi, bir bilginin ilgili özneler tarafından mümkün olduğunca çok kişinin hemfikir olduğu bilgi olması...'

Bu anlamda incelenmek ve açığa kavuşturulmak üzere peşinde olunan bilginin bilimsel bilgi olması beklentisi, son derece doğaldır. Zira daha önce öncelikle dilbilimin araştırma konusu olan 'çeviri' olgusu 60'lı yıllarla birlikte bugün sınırlarını bilim-kuramsal açıdan çizmeye çalıştığımız 'çeviribilim' alanının bir nesnesi, başka bir anlatımla araştırma nesnesidir. Bugün bağımsız bir araştırma alanı olarak 'çeviribilim'den söz edeceksek, bu alanın ürettiği bilgilerin bilimsel açıdan doğruluğu ve gerçeğe uygunluğu tartışmalı olmamak durumundadır.

Yıldırım (2012: 21-22), bilim felsefesi açısından bir şeyin bilgi sayılması için şu üç koşulu karşılaması gerektiğini ifade etmektedir: "1. O şeyin bir önerme ile dile getirilebilir olması², 2. Bu önermenin doğruluğunu gösteren güvenilir kanıt ve belgelerin olması., 3. Önermenin doğruluğuna inanılması."

Bilginin ölçütlerine ilişkin yukarıda alıntılanan saptamalar, bilginin 'dile getirilebilir, kanıtları ile ortaya konabilir, birçok kişi tarafından sahiplenilip

² Önerme, bir tümce ile dile getirilen doğru ya da yanlış bir yargı demektir. Örneğin 'Bakır bir iletkenir' tümcesi doğru bir önerme, 'Dünya güneşten daha sıcaktır' tümcesi yanlış bir önerme dile getirmektedir [Yıldırım, 2012: 21].

savunulabilir' bir olgu olduğunu göstermektedir. O halde çeviri olgusuna ilişkin bilgi üretecek 'çeviribilim'in 'bilim' niteliği taşıyabilmesi için belli özellikleri barındırması gerekmektedir.

Aşağıda yine bilim felsefesine dayalı iki bilim tanımı verilmektedir:

"Olguların yasalarına ulaşmak için konmuş bir düzenli bilgiler toplamı. Her bilim bir olgular araştırmasıdır, bir konudan ve bu konuya uyarlı araştırma yöntemlerinden oluşur. En genel anlamında bilim belli bir alanda ya da belli bir konuda ortaya konulmuş dizgesel bilgiler toplamıdır. Bu yüzden Henri Poincaré bilim adamını bir düzenleyici olarak düşünmüş ve şöyle demiştir: 'Bir ev nasıl taşlarla yapılırsa bilim de olgularla yapılır. Ancak olguları yığmak bilimi sağlamaz, taşları yığmakla nasıl ev yapılamazsa" (Timuçin, 2019: 77).

"Bilim, denetimli gözlem ve gözlem sonuçlarına dayalı mantıksal düşünme yolundan giderek olguları açıklama gücü taşıyan hipotezler (açıklayıcı genellemeler) bulma ve bunları doğrulama yöntemidir" (Yıldırım, 2012: 25).

Bilimin "*olgusal, mantıksal, nesnel (objektif), eleştirici, genelleyci, seçici*" (Yıldırım, 2012: 25-28) gibi özelliklerinden söz edilebilir. Bilimin bilgi kazanımında başvurduğu yollar, tarihsel açıdan bilim yapma anlayışları temelinde değerlendirilirse, bu noktada 'tümünden gelim, tüme varım ve tüm dengelimci-tümevarımcı yaklaşım'la akıl yürütme' şeklinde üç yoldan söz edilebilir (Balci, 2018). Tarihsel açıdan Aristoteles'in tüm dengelimi Bacon'ın ise tümevarımı izlemiş olduğu, sonrasında da bir orta bir yolun yani ikisinin de uygulanabileceği ortaya çıkmaktadır. Bu durum bilgide bir 'ileri-geri hareketi' sağlamaktadır. Bu bağlamda bir gözlemci önce bireysel gözlemlerinden hipotezlere ulaşmakta, sonra da tüm dengelim olarak hipotezlerden bireysel olaylara gidebilmektedir.

Çeviri Odaklı Akıl Yürütme

Konu, çeviri ile ilgili bilgi kazanımına geldiğinde çevirinin önce üzerine kafa yorulan bir olgu olarak milattan önceki devirlere uzanan biçimde insan

düşününün bir nesnesi olageldiği görülmektedir. Doğa, yeryüzü, astronomik olgu ve olaylar, tanrı, ahlak gibi bilginin konusu olabilecek bütün alanlarda düşünen, düşünce üreten filozoflar, elbette anlamının ve anlatmanın bir aracı ve yolu olagelmiş 'çeviri' üzerine de eğilmişler ve bugün modern çeviri söylemi için de söz konusu edilebilecek yön ve hususları ortaya koymuşlardır. Çeviride geçmişten beri tartışılan konu, 'bağlı-serbest', 'sadık-özgür' kavram çiftleri üzerinden yapılan yönetsel bir tartışmadır. Eyleme dayalı bu tartışmanın çeviri odaklı söylemlere de yansıdığı görülebilmektedir. Bu anlamda dile gelen olgusal gerçeklik çevirinin iki seçeneği bir yol olduğu, çeviride bugün kaynak odaklılık ve erek odaklılık biçiminde kavramsallaşan tutumlar üzerinden bir seçim³ Schleiermacher, 1963; Humboldt 1963) yapıldığı, bu seçimin aynı zamanda bir vazgeçiş⁴ içerdiği.

Çeviribilim ise 60'lı yıllarda öncelikle 'dilbilim' çatısı altında araştırma faaliyetlerinin yürütüldüğü, ancak dilbilim alanının 'çeviri' gerçekliğini kavramada karşılaştığı eksikler nedeniyle özellikle 70'li yıllarla birlikte bağımsızlaşmaya başlayan bir araştırma alanıdır. Ancak yukarıda da sözünü ettiğimiz gibi 'çeviri' üzerine düşünme, çeviribilimden de çeviri kuramından⁵ da öncedir. Çeviri, birbirinden farklı iletişim dizgelerini 'dil' olarak kullanan toplumların karşılaştığı her ortamın bir gereği olarak kendine yer bulmuş bir etkinlik türüdür. Henüz bilim kurumunun yerleşmemiş olduğu dönemlerde yazar, filozof, din adamı gibi çeşitli kimliklerinin yanında çeviri yapan Cicero, Schleiermacher, Luther gibi isimler, çeviri yapmanın dışında çeviriye dair 'yönetsel' yönelimli görüşlerini aktarmışlardır. Bu durum, çeviri ile ilgili yalnızca eylemin içerisinde değil aynı zamanda söylemin⁶ sınırları içerisinde bulunmak demektir. Öte yandan bu isimlerin çeviriye dair söylemleri, bugün çeviri kuramına dahil sayılmaktadır. Ayrıca ilginç bir yön olarak bu yazar / düşünürlerin yüzyıllar önceki eylemlerinde ve bu eylemlerinin birer manifestosu olan söylemlerinde günümüz çeviri kuramının ortaya koymuş olduğu bilgilerin bulunması ifade edilebilir. Bu yönü ile çeviriye 'çevirmen anlayışı ile değil bir konuşmacı anlayışıyla' yaklaşan Cicero (M. Ö. 60), çeviride evdeki annenin, sokaktaki annenin dilini temel aldığı söyleyen ve İncil'i buna göre Almancaştıran Luther (1483-1546), çevirinin 'sözlü ve yazılı' olarak birbirinden aynı dinamiklerce belirlendiğini keşfeden, bu bağlamda 'metin türü'

³ Bu bağlamda özellikle geçmişte yapılan çeviri-yönetsel tartışmalara bakılırsa çeviride ya kaynak yazardan ya da erek okuyucudan vazgeçilmektedir. Çeviride tutulan yollar, temelde 'ya- ya da' biçiminde bir kutupluluk üzerinden okunmuş ve değerlendirilmiştir. Örneğin Schleiermacher'e (1963: 47) bakılırsa çevirmenin önünde iki yol vardır. "Çevirmen, ya yazarı mümkün olduğunca serbest bırakır ve okuru ona götürür ya da okuru olabildiğinde serbest bırakarak onu yazara götürür". Çeviride öteden beri söz konusu edilen bu ikili tutum alış, yani bir çeviride iki dünya arasında bir seçim yapılması, Humboldt'ta (1963: 83) da dile gelen bir konudur. Ona göre 'her çeviri işi bir yerde imkansız denemektir. Çünkü her çevirmen ya bir ulusun ya da diğer ulusun dilinden ve beğenisinden ister istemez feragat edecektir'.

⁴ 'Özgürlük' kavramını felsefesinin merkezine koyan Sartre (2009) ile söylersek her seçiş bir vazgeçişse, insan seçimlerinde özgür, özgür olduğu kadar da sorumludur. Bu bağlamda kararlar alan, kararlarının sorumluluğunu da üstlenen çevirmen, çeviride ötekini dışarıda bırakan, berikini önceleyen seçimleri yapan bir uzmandır.

⁵ Burada belirli bir kuram adı verilmeden kullanılan 'çeviri kuramı' kavramı, çoğul bir gönderme ile çeviri üzerine kafa yormaların ürünü olan tüm metinlerden bir araya gelen literatürü ifade etmektedir.

⁶ Bu çalışmanın genelinde 'söylem' kavramı, 'eylem' ile birlikte bir kavram çifti olarak kullanılsa da, eleştirel söylem çözümlemesi ya da dilbilimsel söylem çözümlemesi sahalarının kavradığı biçimiyle değil, bir iş (etkinlik) üzerine görüşleri içeren metinler havuzu olarak değerlendirilmiştir. Eylem ise, söyleme konu olan işin ifasıdır.

ayrımını ilk yapan kişi olarak Schleiermacher (1768-1834), hem sadece eylemekle kalmayıp söylem de ürettikleri için hem de günümüzde de tartışma konusu olan konuların öncülüleri olarak çeviri kuramına dahildir⁷. Ayrıca çeviri eylemi geçmişte olduğu gibi bugün de çeviri söylemi için bir malzeme ve/veya bir zemin olmuştur.

Çeviri olgusu insana dair bir olgu olup insanın üretimi olduğundan çeviribilim bir sosyal bilim dalı olarak kavranmaktadır. İnsan söz konusu olduğunda çok değişkenli bir araştırma nesnesi ile çalışıldığı ortaya çıkmaktadır. Nitekim bir yönü ile kompleks bir araştırma nesnesi olarak 'çeviri' olgusunu açıklığa kavuşturmak için çeviribilim disiplinlerarası prosedürleri / işlemleri uygulamıştır. Çevirinin çok boyutlu / kompleks doğası, araştırmaya farklı disiplinlerin dahil edilmesini hem gerektirmiş hem de haklı çıkarmıştır. Çevirinin çeviri kuramında ve nispeten genç bir bilim dalı olarak çeviribilim içerisinde yaklaşık 10'ar yıllık periyotlarla birbirinden farklı paradigmatik çerçeveler içerisinde konulaştırılmasının sebebi, yine bu kompleks gerçeklikte aranabilir. Bu anlamda çeviribilim, bir paradigmatik çizgi olarak 60'lı yıllarda 'dil' (örn. Kade, 1964; Catford, 1965), 70'li yıllarda 'metin' (örn. Reiss, 1976; Gülich ve Raible, 1977), 80'li yıllarda birlikte ise 'kültür' eksenli (örn. Even-Zohar ve Toury, 1981; Reiss ve Vermeer, 1986) bir bakış açısını takip etmiştir.

Bugün özellikle ürünlerin satış ve pazarlamasında bir anahtar kavram olarak ortaya çıkan 'yerelleştirme' bağlamında 'kültür' odaklı bakış açısı ağırlık kazanmış gibi görünse de çeviribilimin düşünsel temelleri açısından bütünlük arayışında olan çalışmalar yok değildir. Çeviriyi güç ilişkileri ve ideoloji bağlamı ile değerlendiren (örn. Venuti, 1995; Wolf, 1997), çeviriyi feminist odaklı okuyan (örn. Flotow, 1999), diğer yandan post-pozitivist anlamda çeviriye hermeneutik açıdan yaklaşan (örn. Stolze, 2003) veya edebiyat ve kültür dizgeleri açısından beliren etnometodolojik (örn. Zanettin, 2021) anlayışlar, değişen bilim yapma paradigması bağlamında değerlendirilebilir görünmektedir.

Çeviri Deneyimi

Çeviri, bir olgu olarak düşünmenin ve kuramın bir nesnesi olduğu gibi bir eyleme de işaret etmektedir. Bu anlamda çeviri, üzerine düşünce üretilen bir alan olmakla birlikte bir deneyimin alanıdır. Bu bağlamda duyu organları ile algılanıp insana ilişkin somut bir içeriği olan çeviri eyleminin kimi zaman bir sanat kimi zaman da bir zanaat olarak kavranışı kendiliğinden anlaşılır görünmektedir.

Çeviri, çok anlamlı bir sözcük olarak bir araştırma nesnesi formunda 'çeviri olgusu' biçiminde algılanabileceği gibi çeviri etkinliği formunda bir eylemi de ifade etmektedir. Yani çeviri, üzerine düşünce geliştirilip söylem üretilen bir konu olmanın yanı sıra bir deneyim alanını temsil etmektedir. Çeviribilimin gerek kavramsal gerekse bilim-kuramsal açıdan açmazlarından biri budur ya da öyle görünmektedir. Yani kavramsallaşmamış biçimde 'çeviri', hem araştırmacının hem de deneyimin konusudur. Kavramsal açıdan çözüm, araştırmaya konu olan çeviri'nin 'çeviri olgusu', deneyimin konusu olan çeviri'nin 'çeviri etkinliği' biçiminde tanımlanması olabilir.

Konu somut olarak çeviri deneyimine gelirse öteden beri kimi çevirmenlerin eylemleri ile ilgili görüşlerini kamuoyuyla paylaştıkları görülmektedir. Bu anlamda çevirmen önsözleri de dahil olmak üzere çeşitli mecralarda eylemlerinin ötesinde söylem de üreten çevirmenlerin çeviri deneyimleri seçenek bir kavramsallaşma seçeneği olabilir mi? Kuram oluşturmada ihtiyaç duyulan genelleştirme ve soyutlamada, öte yandan hipotezlerin sınanmasında tekil çevirmen görüşleri zemin oluşturabilir mi? Bu soruya yanıt burada örneklem olarak alınan çevirmenlerin (Ülker İnce, Fuat Sevimay⁸) görüşleri temelinde aranacaktır. Bu noktada ilgili çevirmenlerin çeviriye yaklaşımlarını anlattıkları kitaplarından ('Çeviri Bilinci: Çevirenler, Çeviremeyenler, Çeviriverenler' ve 'Çeviri Bilirsin!-Edebiyatın Gizli Kahramanlığı Hakkında Notlar') seçilerek alıntılanan söylemleri çeviribilimsel açıdan değerlendirilmeye çalışılmıştır.

- Ülker İnce'nin Kitabından Seçilen Söylemler ve Çeviri Kuramı ile Olası Bağlantıları

- Çeviri, dilsel işaretlerin nakliyatı anlamını taşımamaktadır.

"Bir kaynak metin cümlesini, cümledeki sözcüklerin ve yapıların karşılıklarıyla aktarmak basit bir iştir ve gerçek çeviri değildir, gerçek çeviri karmaşık işlemler gerektirir" (İnce, 2019: 13).

Burada çeviri kuramında da henüz 60'lı yıllarda dile gelmiş bir olgusal gerçek dile gelmektedir. Bu anlamda çeviri, kaynak metnin tümcelerini oluşturan sözcüklerin karşılıklarını çeşitli kaynaklardan tarayıp bularak bu karşılıkları erek metinde ait oldukları yere! yerleştirmek biçiminde yürüyen mekanik bir iş, çizgisel bir işlem değildir. Çeviri, böylesine doğrusal bir işlem

⁷ Cicero, Luther ve Schleiermacher'in çeviriye dair görüşlerini kendi ifadeleriyle aktardıkları yazıları için bkz. Störig, H. J. (Hrsg.) (1963). *Das Problem des Übersetzens*. Fortdruck der 2. Auflage 1973 (Wege der Forschung Band VIII). Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft.

⁸ Bu çalışmanın betimleyici saha araştırmasını içeren bu bölümünde adı geçen çevirmenlerin seçilmesinin gerekçesi, biz dizi fiili durum ile açıklanabilir. 'Oscar Wilde, George Orwell, James Joyce' başta olmak üzere önemli yazarların Türkiye'de alımlanmalarına, sevimlerine yaptıkları katkının yanı sıra her iki çevirmenin de birbirine yakın tarihlerde yayımlanan kitaplarında çeviriye ilişkin görüşlerini

kamuoyuyla, çeviribilim ve çeviri eğitimi alanlarındaki okurlarla paylaşmış olmaları önemlidir. Öte yandan çevirmenlerin 'akademisyen, öykü ve roman yazarı' gibi diğer kimlikleri, değerlendirmede hesaba katılmamıştır. Değerlendirmede nesne odaklı bir yol izlenerek, kitapların tamamından seçici bir okuma ile çıkarılan ifadeler, çeviribilimdeki söylemsel gerçek ile okunmaya çalışılmış ve bir kuram-uygulama birlikteliği aranmıştır. Çevirmenlerden alınan ifadeler ve bu ifadelerin çeviribilimsel söylem ile okunması ve değerlendirilmesi tablolar ile gösterilirken, tümel yorumu, alıntılardan önce ve tablolarından bağımsız madde işareti ile verilmiştir.

olsaydı, bir mekanizma dahilinde çeviri motorlarının performansı bugün tartışmalı olmazdı. Burada dile gelen söylem, çeviri kuramı odaklı okunursa ‘çeviri’ olgusu “çok katmanlı ve boyutlu” (Vermeer, 1986: 34; Snell-Hornby, 1986: 12) karmaşık bir yapıdır.

- Çevirmenin çift taraflı bir sorumluluğu vardır.

“Evet, çevirmen kaynak metne, yazarına karşı sorumludur, bunu yadsıyamayız ama erek dilde o metni okuyacak olanlara karşı da sorumluluğu vardır. Bu nasıl bir sorumluluktur, neleri içerir? En azından çeviride sorgulanması gereken bir konudur bu” (İnce, 2019: 13).

Burada dile gelen gerçeklik çevirinin iki kutuplu, iki taraflı bir eylem olduğudur. Sorumluluk kavramı üzerinden beliren bu söylemin çeviri kuramındaki karşılığı “bağlılık” kavramı ile “Döngü Şeması”dır. Bu bağlamda ilgili yaklaşıma göre ‘çevirmen hem KM-göndericisine hem de EM-alıcısına karşı sorumluluk taşır’. Nord (1988: 32), bu sorumluluğu ‘bağlılık⁹’ (Loyalität) olarak tanımlar.

- Çeviride önemli olan, erek okurun çeviri metni anlayabilmesidir.

“Çevirmenin tümceyi bölmeden aktarmasının çeviriyi anlayamayacak olan okura ne faydası olacak acaba? Okur niçin sizden cümleyi bölmeden aktarmanızı beklesin? Okur çeviri cümledeki sözcükleri ve söz öbeklerini birbiriyle ilişkilendiremiyor ve bir anlam bütünlüğüne ulaşamıyorsa, sizin cümleyi bölmeden aktarmanızı umursar mı?” (İnce, 2019: 25)

Burada dile gelen gerçeklik, çevirinin belli bir kitleyi gözeterek yapılan bir etkinlik türü olmasıdır. Bu ilke saptaması, çeviriyi bilinçli ve amaca yönelik bir eylem olarak tanımlayan erek odaklı çeviri anlayışı ile özellikle de ‘Skopos¹⁰’ kavramsallaşması ile örtüşmektedir. Bu bağlamda çeviride hedef alınan erek kültürde alımlayım, erek dilin geleneklerini gözetmeyi ön koşturur. Vermeer’e (1986: 41) göre örneğin ‘kötü kaleme alınmış metinleri yeniden metinleştirmekten korkmayan çevirmen için, çeviride temel ölçüt, yapıların yansıtılması değil, anlaşılabilirliğin sağlanması’dır.

- Çeviri yapabilmek için ‘metin’ ile kurulan ilişkinin yeterli düzeyde olması gerekir.

“Peki, dilleri iyi bilmek yetmiyorsa, ne bilmek gerekiyor? [...] İyi bir metin okuru ve yazarı olmak. Yani metin okumayı ve yazmayı bilmek.” (İnce, 2019: 128)

- “İyi bir okur olmanın koşulları nelerdir? Metin yorumlama ve çözümleme becerileri kazanmış biri miyiz? Metin çözümleme yöntemlerinden haberi miyiz acaba? Çeşitli metin yorumları okuduk mu bugüne kadar? Dil duyarlılığımıza, sözcük bilgimize, doğru çıkarımlar yapma becerimize güvenebilir miyiz örneğin?” (İnce, 2019: 129).
- “Peki, metin oluşturmayı bilmek ne demektir? Belli bir içeriği farklı metin türlerine göre, farklı metinleştirme geleneklerini dikkate alarak düzenleyebiliyor muyuz? Düşüncemizi, düşüncemize farklı anlam boyutları kazandıracak şekilde dile getirme yeteneğine sahip miyiz? Sözcük dağarcığımız ne kadar zengin?” (İnce, 2019: 129)

Burada dile gelen olgusal gerçeklik dilsel göstergelerin ardındaki anlama çözümleme yoluyla ulaşıldığıdır. Çeviribilim alanyazınında (Nord 1988; Kurultay 1995: 115; Hönl 2011) göre ‘çeviriye geçmeden önce kaynak metnin çeviri amacıyla çözümlenmesi’ gerektiği tekraren ifade edilmektedir. Çevirmenlerin çevirinin yönelimiyle ilgili yaklaşımlarının oluşması buna bağlıdır.

- **Fuat Sevimay’ın Kitabından Seçilen Söylemler ve Çeviri Kuramı ile Olan Bağlantıları**

- Çeviri için alternatifli bir anlatım olanağı, geniş bir söz dağarı gerekir.

“Yazarın dil açısından özel seçimi yoksa, yani dönem dili kullanımı, argo, şive, kırsal ağız gibi seçeneklere başvurmuyorsa, bir çevirimizde kendi dilimizi oluşturmak konusunda daha özgür hareket edebiliriz” (Sevimay, 2018: 36).

Burada dile gelen olgusal gerçeklik, çevirinin dilin söz varlığı düzeyinde yapılan seçimlerle gerçekleştiğidir. Çeviride dil ile ve dilde işlem yapılır. Çeviri dil dışında ve/veya ötesinde başkaca bilgi ve becerileri gerektirir de, çeviri ‘yalnızca dilsel bir işlem değildir, ancak öncelikle ve her zaman dilsel bir işlemdir’ (Mounin, 1967: 61). Bu anlamda dil, söz varlığı düzeyinde çevirmenlerin hizmetinde bulunan hem bir araç hem de bir repertuardır.

⁹ Nord’un (1988: 32) bu kavram için kullandığı Almanca sözcük ‘Loyalität’tir. Yer yer ‘sadakat’ olarak düşünülen bu kavram için, Türkçede ‘bağlılık’ sözcüğü daha uygun düşmektedir. Zira bağlılık, ona göre çift taraflı bir ilkesel tutumdur.

¹⁰ Çevirmen olmanın dışında bir akademisyen olarak ders de vermiş biri olarak çeviribilime yabancı olmayan ve eylemini sık sık ‘çeviri kuramı’

üzerinden gerekçelendirdiğini gördüğümüz İnce (2019: 41), “çevirinin nasıl bir süreç olduğunu, ne gibi işlemler gerektirdiğini anlamaya çalışırken pek çok kuramcının görüşlerinden yararlanmış olduğu” bilgisine ekle “ancak bilinçli kararlar alabilmemi, kararlarımı gerekçelendirilebilme yeteneği kazanmamı olanaklı kıldığı için Hans J. Vermeer’e özel olarak gönül borcu duyduğumu belirtmeliyim” demektedir.

- Çevirmen bire bir çeviriden inisiyatif alma; yani yaratıcılığa doğru uzanan bir çizgide seçimler yapar.

“Leh asıllı Alman filozof Nietzsche’nin *Also sprach Zarathustra* veya İngilizce çevirisiyle *Thus Spake Zarathustra* eserini çoğumuz duymuşuzdur. Bu kitap adının Zerdüşt Böyle Konuştu, Böyle Söyledi Zerdüşt, Böyle Buyurdu Zerdüşt şeklinde çevirileri vardır. Herhangi birisi için yanlış çeviri diyebilir miyiz? Sanmam. Ancak şu söylenebilir. Üç başlık seçimi içinde, bire bir çeviriden inisiyatif alan çeviriye doğru giden bir sıralama var” (Sevimay, 2018: 37).

Burada dile gelen olgusal gerçeklik, çevirmenlerin kaynak odaklılıktan erek odaklılığa kadar uzanan bir yelpazede seçimler yaptığıdır. Çeviride tarihsel olarak ‘serbest-özgür’ ekseninde yürüyen ve Schleiermacher’den itibaren ‘yabancılaştırma-yerelleştirme’ biçiminde kavramsallaşan bu kutupluluk bugün, örneğin Newmark (1988) ile daha da ayrıntılandırılmakta, ‘sözcüğü sözcüğüne çeviri’den ‘iletişimsel çeviri’ye kadar uzanan çeviri stratejileri biçiminde somutlaştırılmaktadır.

- Çeviride kaynak yazarı tanımak büyük önem taşır.

“Çeviri nedir sorusu karşısında akla ilk gelen yanıt, yabancı dildeki metnin dilimize aktarılması ve kazandırılması şeklindedir. Bu yanıtta kimsenin itirazı olmaz. Ne var ki bu tanım, yapılan işi bütünüyle karşılamaz. Çünkü aslında dilimize aktarılan, bir metin olduğu kadar metnin yazarı ve yazarın düşünce iklimidir de. Yüzyüzlük Yalnızlık artık Türkçede ifadesinden hemen önce, Gabriel García Márquez artık Türkçede söylemi gelmiştir” (Sevimay, 2018: 30)

Burada dile gelen olgusal gerçeklik, çeviri amaçlı metin çözümlemesinin faktörlerinden biri olarak ‘gönderici bilgisi’dir (örn. Nord, 1988). Metinler, onları üretenlerden bağımsız yapılar değildir, metin üreticisinin dünyaya bakışı, gerek içerikte gerekse tercih edilen biçimde metinlere yansımaktadır. Bu anlamda örneğin Yaşar Kemal’i başka bir dile aktarmak, Yaşar Kemal’i tanımaktan, onun yaşam öyküsündeki dönüm noktalarını, hayata bakışını, ekol ve akımlar açısından Türk edebiyat dizgesi içerisindeki konumunu bilmekten geçmektedir.

- Çevirmen, birbirinden farklı metin türleriyle çalışır ve her metin türünde farklı eyler.

“Kurgu içeren edebiyat çevirileri, teknik çevirilere, altyazı çevirilerine, ardıl çeviriye ve hatta sosyal metin çevirilerine kıyasla farklı yaklaşım ister. Öte yandan edebiyat çevirileri içinde de türlerin gerektirdiği farklı uzmanlık alanları vardır. Roman, öykü, anı, makale, şiir, tiyatro ve benzeri türlerin kendilerine has

niteliklerinin yanı sıra, klasik romanla çağdaş romanın, çoksatarla uzunsatarın arasında da, çeviriye yaklaşım bakımından önemli farklar söz konusudur. Çevirmen, aynı yalın cümlelerin, gerekirse farklı türlerde farklı anlamlarla karşılanabileceğini bilen kişidir” (Sevimay, 2018: 92)

Burada dile gelen olgusal gerçeklik, diller ve kültürler arası aracılıkta dilin metin geleneklerine uygun olarak işlem yapıldığıdır. Örneğin eşdeğerlik türlerinden biri olarak ‘metin normlarına bağlı eşdeğerlik’ (Koller, 1983: 187) bağlamında çevirmen, karşılaştığı metinlerin hangi metin tipi ve metin türü kategorisine girdiğini bilir ve buna göre davranır. Bunun da ötesinde çeviride metin odaklı bakış açısının önemli temsilcilerinden biri olan Reiss’a (1976) göre ‘metin tipi çevirinin yöntemini belirler’.

Bir deneyim alanı olarak çeviri uygulamasından gelen bu görüşler, yukarıda da görüldüğü gibi çeviri-kuramsal söylemle örtüşmektedir. Bu durum, bir olgu olarak çeviri ile bir deneyim alanı olarak çeviri uygulaması arasında bilgi kazanımı açısından paralellikler kurulabildiğini göstermektedir. Her iki kaynaktaki da (İnce 2019; Sevimay 2018) çevirinin dilsel, metinsel, kültürel, iletişimsel faktörlerine göndermeler yapılmaktadır. Bu çok faktörlü çeviri anlayışı, çevirinin kuramsal alanında üretilen söylemler de dile gelen bir anlayıştır. Örneğin İçsen (2010: 7) çeviri’yi çeşitli bileşenleri olan bir ‘olgular bütünü’ olarak tanımlamaktadır ve “çeviri ile ilgili araştırmaların gözlem düzleminin, ya dilsellik (bkz. örneğin Koller, 1992), ya metinsellik (bkz. Neubert, 2004, Reiß, 1984), ya kültürel (bkz. Vermeer, 1986 ve 1990) veya da iletişimsellik (bkz. Nord, 1993) unsurları üzerine yapılandırıldığını” savlamaktadır. Başka bir anlatımla tasarım deneyim ile doğrulanmakta veya deneyim tasarım ile doğrulanmaktadır. Çeviri eylemi, çeviri kuramsal düzeyde ortaya atılan söylemi doğrulamakta ya da çeviri söylemi, bir deneyim alanı olarak çeviri eylemini yansıtmaktadır.

Çeviri Alanında Bilgi Kazanımı

Bilgiyi arayışta akıl yürütme açısından tarihsel süreçte etkili olan ve temelde bilimsel mantığın kurucusu Aristoteles’e dayanan tündengelim yaklaşımının yerini modern bir bilimsel araştırma yolu olarak ampirizmi bir ölçüt olarak düşünen Bacon ile birlikte tümevarımın aldığı ifade edilebilir. Sonrasında Kant sentetik bir anlayış ile bilginin kesinliği ve doğruluğuna ilişkin farklı bir yaklaşımı ortaya koymuştur. Çevirci günümüzde bilim yapma anlayışını belirleyen önemli bir isim olarak Kant’a dair şu açıklamayı yapmaktadır:

“... Kant, akılcı gelenek ile deneyimci geleneğin veya bilginin ancak belirli doğuştan kavram veya düşünceler üzerinde temellendirilebileceğini ileri süren ‘transandantal rasyonalizm’ ile bilginin

duyuların veya duyumsal bir biliş tarzının ürünü olduğunu iddia eden ‘ampirik realizm’ arasında bir sentez yapmış ve bilgede duyumsal mekanizmaya ek olarak *a priori* unsurlar bulunduğunu öne sürmüştü. Kant sonrasında ortaya çıkan pozitivist gelenek, bilgede *a priori* unsurlara başvurulmasına karşı çıkmış, aklın bilgede bir rol oynadığını kabul etmekle birlikte, bu katkının birtakım *a priori* unsurlardan ziyade mantık yoluyla gerçekleştiğini savunmuştu” (Cevzici, 2020: 209).

Bu durum bilgiye ulaşmada öznenin nesne ile kurduğu ilişkiye ilişkin önemli bir saptamadır. Peki bilgiye ulaşmada akıl ya da zihin dediğimiz yapı ile deneyim birlikte ele alınabilir mi? Akkaya, diyalektik açıdan bunların bir bütün halinde değerlendirebileceğine ‘Möbius çemberi’ kavramıyla gönderme yapmaktadır:

“Möbius çemberi ‘hem o hem de bu’ anlayışına uygun bir diyalektik biçimdir, kavram ve kategoriler arasındaki ilişkiyi açıklar ve bunlar arasında geçişliliğe olanak verir. Möbius benzetmesini ya da metaforunu Hegel’in diyalektiğini anarken Zizek de kullanıyor: Özne-nesneden kişi-şey’e geçişte Möbius şeridindeki kıvrımlı ilişki kaybolur: ‘Kişiler’ ile ‘şeyler’ aynı gerçekliğin parçasıdır, nesne ise öznenin imkânsız eşdeğeridir. Möbius hattında öznenin (onun anlamlandırıcı temsilinin) tarafının sonuna kadar gidersek nesneye varırız ve kendimizi başladığımız yerin aynısının diğer tarafında buluruz” (Akkaya, 2019: 303)

Bu diyalektik anlayış, ‘çeviri’ odaklı bilgi kazanımında gerek tümdengelimci gerekse tümevarımcı yol alınabileceğini anıştırmaktadır. Bu yol alış biçimleri araştırma durumuna göre yer yer birbirinin yerine yeğlenebileceği gibi birbirinin sağlaması olarak da kullanılıp işlevselleşebilir görünmektedir. Yani bu hareket tarzları, bilgiyi rafineleştiren döngüsel bir süreçte bir arada kullanılabilir niteliktedir. Konu çeviri odaklı olarak değerlendirildiğinde sorulacak temel sorulardan biri ‘çeviri’ olgusunun gözlemlenebilir bir olgu olup olmadığıdır. Yani çeviri deneyimlenmenin yanında bugün akıl yürütmeye öncelenen tümevarımsal bağlamda doğrudan bir gözleme izin vermekte midir vermekte midir?

Yukarıda sorulan temel soruya verilecek yanıtlardan birisi, ‘çeviribilimin’ ‘görgül’ (Holmes, 1988) bir bilim dalı olarak görülmesinde yatmaktadır. Bu bağlamda çeviri, gözlemlenebilir bir olgu¹¹ olarak kavranmaktadır. Çeviribilim alanyazınında sosyal bir bilim dalı olarak çeviribilimin bir alan olarak yapısı, alt alanları ve işleyiş biçimi, başka bir anlatımla yöntemi konusunda yaklaşım ortaya koymuş kuramcılar söz konusudur. Bu bağlamda alanyazına ‘Alan Kuramı’ şeklinde geçen ve çeviribilimin adı ve doğasını¹² arayan çalışması ile Holmes (1988), alanyazında ‘Betimleyici Çeviri Araştırmaları (Çeviribilim)’ şeklinde yer alan ve benzer biçimde çeviribilimin alanlarını ortaya koymaya çalışan Toury¹³ (1995), çeviribilim araştırmalarının alt alanlarını ortaya koyarken, bu alanlar arasındaki alışverişler ve geçişimlere işaret etmişlerdir. Bu çerçevede içerisinde bu yaklaşımlarda çeviri odaklı araştırmanın işleyişine ilişkin bilgiler de kimi zaman örtük kimi zaman da açık biçimde ifade edilmektedir.

Bu noktada çeviribilimin alansal görünümünü ortaya döken anılan iki çalışma ile ilgili bilimsel araştırma açısından şu saptamalar yapılabilir: ‘Çeviribilim’de betimleyici, kuramsal, uygulamalı olmak üzere üç temel araştırma alanından söz etmek mümkündür. Bu araştırma alanları arasında dönüştüren, tümleyen ve büyüten bir etkileşimin var olduğu savunulabilir’ (Holmes, 1988; Toury, 1995). Uygulamalı alan bu çalışma için kapsam dışı bırakılırsa Holmes’te (1988) bir araya gelerek ‘salt araştırma’yı oluşturan betimleyici ve kuramsal alandaki işleyiş şöyle resmedilebilir: Bilimsel işleyiş açısından ‘süreç, ürün, işlev’ gibi çeşitli görünümde beliren çeviri olgusu, gözleme tabi tutulur, daha sonra gözlem sonuçlarının kaydedilmesi, başka bir anlatımla çeviri olgusunun betimlenmesi gerekir. Olgudan hareket eden bu hareket tarzında kuramsal alan, betimleyici alanın ürettiği verileri genelleştirici ve soyutlaştırıcı biçimde işleyerek üst ilkelere ulaşmaya çalışır. Bu bağlamda kuramın, betime, betimin ise olgu odaklı gözleme dayandığı ifade edilebilir.

Çeviribilim özelinde bilimsel araştırma süreçlerine ışık tutan bu iki yaklaşım, tümevarımsal akıl yürütmenin bir sosyal bilim dalı olarak çeviribilim için söz konusu olabileceğini göstermekle birlikte, gözlemden tasarıma giden bir anlayışın yanında tasarımdan tekil durum ve örneklere giden bir anlayışın bir arada değerlendirilebileceğini göstermektedir. Bu, bilgi kazanımında ve kazanılan bilginin daha sağlam hale gelmesinde gerekli olan ‘ileri-geri hareketi’ni ya da ‘Möbius Çemberi’ni kuracak bir yoldur. “Çeviribilimsel araştırmalarda araştırmanın özelliğine göre değişebilen beş aşamalı bir yöntem olarak önce soru sorulduğunu,

¹¹ Gündoğdu’ya (2004: 208) göre de “çeviribilim, pozitif bir bilim olarak araştırma nesnesi bakımından insan (sosyal) bilimleri, yöntem açısından ise görgül bilimler grubuna girer. Çeviri gerçekliği gözlemlenebilir bir olgudur”.

¹² Holmes’un “The Name and Nature of Translation Studies” başlıklı çalışması, ilkin 1972 yılında bir dilbilim kongresinde sunulmuş ve aynı yıl bir üniversite yayını olarak basılmıştır.

¹³ Toury (1995), çeviribilim alanının tanımlanması yönünde yaptığı katkının yanında, mevcut eşdeğerlik kavramlarının yerine ‘yeterlik ve kabul edilebilirlik’ kavramlarını koymasıyla, çeviribilim çalışmalarının erek odaklı bakış açısına doğru evrilmesindeki öncü isimlerden biri olarak değerlendirilebilir.

daha sonra sorunun tanımlandığını, sonra hipotezler kurulduğunu, sonra kuram oluşturmanın geldiğini, nihai olarak da model geliştirildiğini” ifade eden Gündoğdu (2004: 208 – 211) bilimsel işleyiş açısından andığımız döngüye gönderme yaparak “gözlemlenebilir çeviri gerçekliği üzerine kuramların geliştirilebileceğini ve bunların doğruluğunun yeniden çeviri gerçekliğinde sınanabileceğine” dikkat çekmektedir. Bu bağlamda çeviribilimde kuramsallaşma, deneyimi ve sezgiyi reddetmeyen, gözleme ve betime yer vererek hipotezlerin temelini oluşturan bir yaklaşımla birlikte, hipotezlerin yürüyen somut gerçeklikte sınanmasını içeren yaklaşımı bütünsel biçimde ele almalı, bu noktada çevirmen söylemleri seçenek kuramsallaşma zemini olarak değerlendirebilmelidir.

Sonuç

Çalışmanın tasarımsal ve betimleyici kısımları bir arada değerlendirildiğinde içerik oluşturucu bazı çıkarsamalar yapılabilmekte ve özetlenebilmektedir. Temel olarak çevirinin bir olgu mu yoksa bir etkinlik mi olarak tanımlandığında göre üretilen bilginin ya kuramsal ya da kılışsal bir bilgi olduğu söylenebilir. Çeviribilim’den ‘bilim dalı’ olarak söz edilecekse elbette bilimsel araştırmada kayda değer bilginin ya da verinin öznel arası veya ötesi olması beklenir, ancak çeviri olgusunun somut durumda; yani tek tek çeviri durumlarında gerek kaynak dünyaya gerekse erek dünyaya ait çok sayıda ve değişken faktörlerce belirleniyor oluşu her bir çeviri durumunu, kendine özgü, biricik kılmaktadır. Bu durum, bugün bilim yapmanın neredeyse temel koşulu sayılan tümevarımsal yol alışı genelleştirici ve soyutlaştırıcı işlemleri hem zorlaştıran hem de meşruiyet sorgulatan bir görünüm ortaya çıkarmaktadır. Bu noktadaki olası çözüm, olgu odaklı olarak niceliksel ve niteliksel açıdan gözlem miktar ve yoğunluklarının artırılması, diyesi örnekleri içeren evren ve örneklemin olabildiğince geniş tutulması olarak görünse de, çevirinin çok faktörlü doğasının kavranması, hipotezlerin çeviri gerçekliğinde olabildiğince yoğun ve sık biçimde sınanmasına bağlı görünmektedir.

Diğer yandan çevirmenlerin geçmişte olduğu gibi bugün de kendi eylemlerine ilişkin söylemleri, bir deneyim alanının dile getirilişi, başka bir deyişle kişisel gözlemlerin yazıya dökümüdür. Çeviribilimde çeviri üzerine kuramsal söylemler ile çevirmenlerin eylemleri ile ilgili söylemlerinin örtüştüğü görülmektedir. Bu bağlamda bir olgu olmanın dışında bir eylem olan ‘çeviri’ üzerine betimleyici, kuramsal bilgiler üretilebileceği gibi pratik veriler de toplanabilmektedir. Bu bağlamda (anket, tutum ölçeği, mülakat gibi) çeşitli veri toplama teknikleri ile çevirmenler, bir kaynak kişi olarak değerlendirilmeli, ‘kitap çevirmenliği, çeviri işletmeleri, çeviri büroları’ gibi çeviri dünyasının çeşitli alanlarında çevirmen odaklı saha araştırmaları yapılmalıdır. Bu yönü ile çevirmenlere kulak vermek, seçenek bir kuramsallaşma zeminini anıştırmaktadır. Çevirinin bir olgu ve bir eylem olarak çift yönlü görünümü, bir sosyal bilim dalı olarak çeviribilim

araştırmalarında betimleyiciliğin yanı sıra ‘eylem araştırmaları’ gibi normatif tutum ve yaklaşımları bilimsel araştırma yöntemleri açısından haklı çıkarabilmektedir.

Kaynakça

- Akkaya, M. (2019). *Filozofça bilgi kuramı: Eleştirel bilgi felsefesi tarihi ve diyalektik materyalist epistemoloji*. İstanbul: Belge Yayınları
- Balcı, A. (2018). *Sosyal bilimlerde araştırma: Yöntem, teknik ve ilkeler*. Ankara: Pegem Akademi.
- Catford, J. C. (1965). *A linguistic theory of translation*. London.
- Cevizci, A. (2020). *Bilgi felsefesi*. 5. Baskı. İstanbul: Say Yayınları.
- Cicero, M. T. (1942). *De oratore with an english translation by E. W. Sutton, B. C. L., M. A.* Harvard University Press: Cambridge, Massachusetts.
- Even-Zohar, I. & Toury, G. (1981). *Theory of translation and intercultural relations*. Tel Aviv: The Porter Institute for Poetics and Semiotics.
- Flotow, L. v. (1999). Art. 36. Feministische Aspekte. M. Snell-Hornby ve diğ. (Yay.) *Handbuch Translation*. Tübingen: Stauffenburg.
- Gülich, E. ve Raible, W. (1977). *Linguistische Textmodelle. Grundlagen und Möglichkeiten*. München: Fink.
- Gündoğdu, M. (2004). Çeviribilimde yöntem sorunu. *Internationales Übersetzungssymposium - Übersetzung- und Übersetzerprobleme. (Uluslararası Çeviri Sempozyumu - Çeviri ve Çevirmen Sorunları)*, 11-12.10.2004, Sakarya Üniversitesi, Sakarya.
- Holmes, J. (1988). *Translated! Papers on literary translation and translation studies, with an introduction by Raymond van den Broeck*. Amsterdam: Rodopi.
- Hönig, H. G. (2011). *Übersetzen lernt man nicht durch Übersetzen: Ein Plädoyer für eine Propädeutik des Übersetzens*. Susanne Hagemann (Yay.): Hans G. Hönig. *Übersetzen lernt man nicht durch Übersetzen*. Berlin: Saxa Verlag, 59-72.
- Humboldt, W. v. (1963). *Aeschylus Agamemnon metrisch übersetzt von Wilhelm von Humboldt*. (Yay.) Störig, H. J. *Das Problem des Übersetzens*. Darmstadt, 71-96.
- İnce, Ü. (2019). *Çeviri bilinci: Çevirenler, çeviremeyenler, çeviriverenler*. İstanbul: Tekin Yayınevi.
- İşcen, İ. (2002). *Çevrim kuramı*. Ankara: Seçkin.
- İşcen, İ. (2010). Çeviribilim içinde söylem ve çeviribilimsel gerçeklik. *Çeviribilim ve Uygulamaları Dergisi, sayı 20* içinde. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Mütercim-Tercümanlık Bölümü, 1-15.

- Kade, O (1964): *Subjektive und objektive Faktoren im Übersetzungsprozess, Phil. Dissertation, Leipzig.*
- Koller, W. (1983). *Einführung in die Übersetzungswissenschaft.* Heidelberg: Quelle & Meyer.
- Kurultay, T. (1995). Çevirmen, çevireceği metni nasıl okursa okumuş olur? Ya da çeviri sürecinde bir ön aşama olarak 'Çeviri amaçlı metin çözümlemesi' var mıdır? Işın Bengi Öner (Yay.), *Çeviribilim 1. Çeviri Eğitiminde Özgün Metni Yorumlama, Çeviri Metni Oluşturma Sürecine Yönelik Yöntem Önerileri.* Bursa: Ankara Üniversitesi TÖMER Bursa Şubesi, 111-124.
- Luther, M. (1963). Sendbrief vom Dolmetschen. Störig, H. J. (Yay.) *Das Problem des Übersetzens.* Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 14-32.
- Mounin, G. (1967). *Die Übersetzung. Geschichte, Theorie, Anwendung.* München: Nymphenburg.
- Newmark, P. (1988). *A textbook of translation.* New York: Prentice Hall.
- Nord, C. (1988). *Textanalyse und Übersetzen. Theoretische Grundlagen. Methode und didaktische Anwendung einer übersetzungsrelevanten Textanalyse.* Heidelberg: Groos.
- Reiss, K. (1976). *Texttyp und Übersetzungsmethode. Der operative Text.* Heidelberg: Groos.
- Sartre, J. P. (2009). *Varlık ve hiçlik: Fenomenolojik ontoloji denemesi,* Çev. Turhan Ilgaz ve Gaye Çankaya Eksen, 8. Basım. İstanbul: İthaki Yayınları.
- Schäffner, C. (2000). Kontinuität und Erneuerung. (Yay.) Peter A. Schmitt *Paradigmenwechsel in der Translation: Festschrift für Albrecht Neubert zum 70. Geburtstag.* Tübingen: Stauffenburg, 205-217.
- Schleiermacher, F. (1963): Über die verschiedenen Methoden des Übersetzens. (Yay.) H. J. Störig *Das Problem des Übersetzens..* Darmstadt. 38-70.
- Sevimay, F. (2018): *Çeviri'Bilirsin! Edebiyatın gizli kahramanlığı hakkında notlar.* İstanbul: Hep Kitap.
- Snell-Hornby, M. (1986). *Übersetzungswissenschaft – Eine Neuorientierung.* Tübingen – Basel: UTB – Wissenschaft, Francke Verlag.
- Stolze, R. (2003). *Hermeneutik und Translation.* Tübingen: Narr Verlag.
- Störig, H. J. (Hrsg.) (1963). *Das Problem des Übersetzens.* Fortdruck der 2. Auflage 1973 (Wege der Forschung Band VIII). Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft.
- Tekeli, S., Kahya, E., Dosay, M., Demir, R., Topdemir, H. G., Unat, Y., Aydın, A. K. (2001). *Bilim tarihine giriş.* 3. Basım. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Timuçin, A. (2019): *Felsefe sözlüğü.* İstanbul: Bulut Yayınları.
- Toury, G. (1995). *Descriptive translation studies and beyond.* Amsterdam: John Benjamins.
- Venuti, L. (1995). *The translator's invisibility. A history of translation.* London / New York: Routledge.
- Vermeer, H. (1986). Übersetzen als kultureller Transfer. (Yay.) Mary Snell-Hornby *Übersetzungswissenschaft- Eine Neuorientierung. Zur Integrierung von Theorie und Praxis.* Tübingen – Basel: UTB 1915, 30-53.
- Wolf, M. (1997). Translation as a process of power: Aspects of cultural anthropology in translation. M. Snell-Hornby ve diğ. (Yay.): *Translation as Intercultural Communication. Selected papers from the EST Congress – Prague 1995.* Amsterdam, 123-133.
- Yıldırım, C. (2012): *Bilim felsefesi.* İstanbul: Remzi Kitabevi
- Zanettin, F. (2021). *News media translation.* UK: Cambridge University Press.